

## ƏL-ABBAS BİN ƏL-ƏHNƏFİN YARADICILIĞI VƏ AFİF QƏZƏL

**Elnarə Zeynalova**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: [ezeynalova77@gmail.com](mailto:ezeynalova77@gmail.com)

**Xülasə.** Klassik ədəbiyyatın əsas janrlarından biri də qəzəldir. Bu janr özünəməxsus təkamül prosesindən keçmiş və klassik şairlər yazdıqları müxtəlif məzmunlu əsərləri ilə onun fərqli növlərini yaratmışlar. Qəzəlin bir janr kimi inkişafı haqqında tədqiqatlarda müxtəlif fikirlər var. Ərəb ədəbiyyatında qadından və qadına olan məhəbbətdən bəhs edən lirik əsərlər qəzəl, nəсіб, təşbib kimi qələmə verilir. Əməvilər dövründə qəzəl əsas iki qola – üzri və hadari qəzələ ayrılırdı. Hər iki qəzəl növü Abbasiilər dövründə poeziyadan tamamilə yox olmadı və yeni dövr şairlərinin yaradıcılığında özünü fərqli şəkillərdə göstərdi. Belə ki, dövrün ruhuna kef, eyş-işrət, sevgi macəralarından bəhs edən hadari qəzəl daha çox uyğun olsa da, saf məhəbbəti tərənnüm edən şeir nümunələrinə də rast gəlinirdi. Məqalədə Abbasiilər dövrünün bu məzmununda əsər yazan şairlərindən olan əl-Abbəs bin əl-Əhnəfin yaradıcılığında bəhs edilmişdir.

**Açar sözlər:** əl-Abbəs bin əl-Əhnəf, üzri qəzəl, afif qəzəl, hadari qəzəl, təşbib

**Məqalə tarixçəsi:** göndərilib – 06.04.2023; qəbul edilib – 19.04.2023

## THE CREATIVITY OF AL-ABBAS BIN AL-AHNAF AND AFIF GHAZAL

**Elnara Zeynalova**

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: [ezeynalova77@gmail.com](mailto:ezeynalova77@gmail.com)

**Abstract.** One of the main genres of classical literature is also the ghazal. This genre has undergone a kind of evolutionary process, and classical poets created its varieties with their ghazals of various contents. There are many approaches in research concerning the topic of the development of the ghazal as a genre. In Arabic literature, lyrical works telling about a woman and love for a woman were presented as ghazal, nasib and tashbib. During the Umayyad period, ghazals were divided into two main branches – the Uzri and Hadari ghazals. At the time of the Abbasids, both types of ghazals did not completely disappear from poetry, in the works of poets of the new era, they manifested themselves in different forms. So, the ghazal hadari, which tells about bliss, feasting and love affairs, corresponded more to the spirit of the time, but during this period there were poetic samples glorifying sincere love. The article examines the work of al-Abbəs ibn al-Ahnaf, one of the poets who wrote works of similar content.

**Keywords:** al-Abbəs bin al-Ahnaf, uzry ghazal, afif ghazal, hadari ghazal, tashbib

**Article history:** received – 06.04.2023; accepted – 19.04.2023

## Giriş / Introduction

Çoxəsrlik zəngin ərəb ədəbiyyatı bütün dövrlərdə özünəməxsus şəkildə inkişaf edib. İslama-qədərki dövrdə bu ədəbiyyatda qəsidə janrı xüsusilə populyar idi. Müxtəlif mərhələlərdən keçərək inkişaf edən, mürəkkəb kompozisiyası olan bu janrın ilk nümunələri klassik ərəb ədəbiyyatının Cahiliyyə adlanan dövrünə aid edilir. Orta əsrlərdə poeziya bilicilərinin ona qoyduqları tələbatə görə, bacarıqlı, həqiqi şairin yazdığı qəsidələrdə nəsib, vəsf, fəxr, mədh kimi hissələr ardıcıl şəkildə bir-birini tamamlamalı idi. İbn Quteybə qəsidənin quruluşunu təsvir edərkən, qəsidənin lirik girişi, yəni nəsiblə bağlı yazırdı ki, şair lirik girişdən – atlandı sonra nəsibə – qadının vəsfinə keçməlidir. Qəlbləri eşq, ayrılıq, həsrət acısından bəhs etməklə rıqqətə gətirməli, diqqəti özünə cəkməlidir; sevgilisinin təsviri ona qulaq asanların marağını artıracaq, çünki qadının təsviri qəblərə daha yaxındır və Allah-Təala lirik duyğuları, qadına olan eşqi öz qullarının içinə salmışdır. Çox az adam tapılar ki, bu hissləri duymasın, halal və ya haram eşq yaşamasın (76-75. (إبن قتيبة, ص.)).

Aşıqların janrı kimi tanınan *qəzəlin* kökü, adətən, İbn Quteybənin *nəsib* – qadının vəsfi kimi qələmə verdiyi lirik girişlə, yaxud *təşbiblə* eyniləşdirilir. Lakin bəzi görkəmli şairlər məşuqənin gözəlliyini, eşqin, ehtirasın təsvirini qəzəl; mədhiyyə və yaxud digər motivdə yazılan əsərlərin lirik girişini isə nəsib adlandırırlar (Ибн Кайс, 1997, стр. 288). Rəşid əd-Din Vatvat nəsiblə qəzəli eyniləşdirmiş, təşbib fərqləndirmişdir: “*Təşbib – məşuqənin təsviri və şairin ona olan sevgisinə görə düşdüyü halın təsviridir. Bunu, bəzən, nəsib və ya qəzəl də adlandırırlar, lakin şeir biliciləri arasında məmduhun mədhindən başqa, şeirlərin əvvəlində təsvir olunan istənilən şeyi, istənilən vəziyyəti təsvir edən başlanğıca təşbib demə adəti vardır*” (Батват, 1985, стр. 168). İbn Qeys ər-Razi qəsidənin girişi olan nəsib və təşbibin qəzəl termini altında birləşdirildiyini göstərmiş və nəsiblə təşbibin bir-birindən fərqləndiyini qeyd etmiş, nəsibin “müccərrəd” aşiqin və onun məşuqəsinin eşq macərası, onların halının təsviri olduğunu, təşbibin isə aşiq şairin özünün (konkret qadına aşiq olan Məcnun, Kusayyir kimi şairlərin şeirləri) həyatından və düşdüyü vəziyyətdən bəhs etdiyini göstərmiş və əlavə etmişdir ki, belə bir yanaşma şairlər arasında yayılmadığından, onlar nəsiblə təşbib yalnız bir fərqlə sinonim kimi qəbul edirlər; bu fərq də ondan ibarətdir ki, nəsib adı yalnız qəsidənin lirik girişinə aid edilir, təşbib adı altında isə hər hansı nitqin girişi nəzərdə tutulur (Ибн Кайс, 1997, стр. 41).

Hər üç sözün lüğəvi mənasını məşhur ərəb dilçi alimi İbn Mənzur (1233-1312) belə izah edir: “**Gəzəl:** gənc oğlanlarla gənc qızların söhbətidir. İbn Seyyidə görə, gəzəl qadınlarla əylənməkdir” (46. (ابن منظور, ص.)); “**Şeirin təşbib:** onun əvvəlini qadınları zikr etməklə gözəlləşdirmək, zərifləşdirməkdir və bu odun alovlanmasıdan götürülüb. **Qadını vəsf etmək:** bu mənaya gəzəl və nəsib də deyilir; o, (qadını) vəsf edir, yaxud təsvir edir. **Təşbib:** qadının vəsfidir. Abdur-Rəhman Əbu Bəkrdən (Allah hər ikisindən razı olsun) olan hədis: o, əl-Cudiyyənin qızı Leylanı öz şeirində vəsf edib. **Şeirin təşbib:** onu (şeiri) qadını zikr etməklə zərifləşdirməkdir” (10. (ابن منظور, ص.)); “**Qadını vəsf etmək nəsibdir:** şeirdə onları (qadınları) vəsf etməkdir” (242. (ابن منظور, ص.)).

Qəzəllə nəsib bəzi ərəb mənbələrində sinonim kimi qəbul edilmir (727. (الرافعي, ٢٠١٣, ص.)). Qudəmə nəsibin təsvirini verərkən, əvvəlcə diqqəti onun nə olduğuna cəlb etmiş və göstərmişdir ki, nəsib qadının xüsusiyyətlərinin və onlarla yaşanan eşqin zikridir, nəsiblə gəzəl (qəzəl) arasındakı fərqi isə budur ki, qəzəl qadına olan məhəbbətin özüdür, nəsib isə həmin mənənin zikridir (قدامة بن) (42. (جعفر, ١٣٠٢, ص.)). yəni məhəbbətlə bağlı mövzu qəzəldir, onun poeziyada əksi isə nəsib və ya təşbibdir. Belə bir açıqlama İbn Mənzurun hər üç sözün məgzi ilə bağlı verdiyi izahla üst-üstə düşür. Onu da qeyd edək ki, ənənəvi ərəb dilçiliyində lirik əsərlərlə bağlı qəzəl terminindən çox az hallarda istifadə olunub. Bu fikri klassik fars ədəbiyyatında qəzəlin təşəkkül tarixini araşdıran rusiyalı alim M.L.Reysner də qeyd etmişdir (Рейснер, 1989, стр. 11).

Deməli, məqalədə haqqında bəhs olunan əl-Abbəs ibn Əl-Əhnəfin əsərlərini qəzəl kimi qələmə verməklə, biz onları klassik ədəbiyyatda qəzəl janrının tələbatı daxilində yox, ancaq mövzusuna görə dəyərləndiririk. Buna görə də, şairin əsərlərini nəzəri cəhətdən yox, məzmun baxımından təhlilə cəlb edirik.

Ümumiyyətlə, ərəb ədəbiyyatında qadınlardan, məhəbbətdən bəhs edən əsərlər iki istiqamətdə inkişaf edib:

1) bədvi ərəblər arasında yayılan üzri qəzəl (الغزل العذريّ أو الغزل البدويّ أو الغزل العفيف); 2) şəhərlərdə yaranan hadari, yaxud sarıh qəzəl (الغزل الحضريّ أو الغزل الصريح).

Adından da göründüyü kimi, üzri qəzəl bədvilər arasında, hadari qəzəl isə şəhər şairləri arasında geniş yayılmışdı. Hər iki qəzəl məhəbbəti tərənnüm etsə də, onlar arasında fərq böyük idi; üzri qəzəl romantik sevgini, ilahi duyğuları, eşq acısını təsvir edirdisə, hadari qəzəl məhəbbəti real təbii hiss kimi qələmə verir, onun insana bəxş etdiyi həzzi, zövqü tərənnüm edirdi. Bir müddət sonra, yəni Abbasilərin birinci dövründə üzri qəzəlin inkişafında durğunluq müşahidə olunmağa başladı. Bu qəzəl Əməvilər dövründə malik olduğu təsir qüvvəsini itirdi. Belə bir hal kef, eyş-işrət məclislərinin baş alıb getdiyi bir dövr üçün çox təbii idi, yəni cəmiyyətdə hökm sürən həyat tərz, cəmiyyət üçün xarakterik olan reallıqlar dövrün güzgüsü olan ədəbiyyata təsir edir və poeziyada şərabın, şərab məclislərinin, qadınlarla yaşanan eşq macəralarının təsviri daha aktual mövzuya çevrilirdi. Lakin buna rəğmən, təmiz eşqdən, saf məhəbbətdən bəhs edən poetik nümunələrə də rast gəlinirdi. Abbasilərin birinci dövründə yaranan belə şeir nümunələri *afif qəzəl* adı altında təqdim olunurdu. Afif sözü *affə* (عَفّ) kökündən əmələ gəlib, birinci mənada *pis şeylərdən özünü saxlamaq*, ikinci mənada *ismətlə olmaq* deməkdir və hər iki mənə üzri qəzələ xasdır. Deməli, Əməvilər dövrünün populyar üzri qəzəli Abbasilər dövründə tam olaraq poeziya sahəsindən itmədi, fərqli şəkildə öz inkişafını davam etdirdi. Abbasilər dövründə, əsasən, əl-Abbəs ibn əl-Əhnəfin yaradıcılığında inkişaf edən belə şeir nümunələrinə *afif qəzəl* (غزل عفيف) termini daha çox uyğun idi. “*El-‘Abbās’ın şiirlərinin, Benû ‘Uzra şairlərinin başlattığı gelenekten etkiləndiyi, reddedilməyəcək bir gerçəkliktir. Ancak ‘Uzri gazel isimlendirmesinin, Emevî Dönemi sonrasındaki şiirlere tatbik edilmesi doğru olmayacaktır. Bunun yerine, el-‘Abbās’ın şiirlərinin, yalnızca iffətli gazel yahut el-gazelu’l-‘afif tabiriyle nitelendirilmesi daha isabetlidir*” (Ayyıldız, 2019, s. 210-211). Çünki Abbasilər dövrünün üzri qəzəli Əməvilər dövrünün üzri qəzəlinə bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdi: əgər Əməvilər dövründə üzri şairlər yalnız bir qadını sevir və bu eşqi ideallaşdırıb məhəbbətdə asketizmə can atırdılarsa, Abbasilər dövrü poeziyasında eşqdə ideallaşdırma, platoniklik müşahidə olunmurdu. Bu dövrün afif qəzəl janrında real məhəbbət, real duyğular qadına hörmət çərçivəsində qələmə alınır, yəni Abbasilər dövrünün afif qəzəli platonik eşqi tərənnüm edən üzri qəzəllə açıq-saçıq qəzəllər arasında aralıq xarakteri daşıyırdı.

**Məqalənin məqsədi.** Abbasilər dövründə Münhəllə adlı bir cariyəni dərin məhəbbətlə sevən Ali bin Ədim əl-Kufi, qul alveri ilə məşğul olan bir şəxsin evində cariyəlik edən Xidə adlı cariyəyə dəli kimi aşiq olan Muhəmməd bin Uməyyə və digərlərinin yaradıcılığında inkişaf edən afif qəzəlin ən görkəmli nümayəndəsi Bağdadlı şair əl-Abbəs bin əl-Əhnəf olub. Məqalədə əl-Abbəs yaradıcılığı barədə ümumi məlumat vermək və onun timsalında Abbasilər dövründə afif qəzəlin Əməvilər dövründəki üzri qəzəldən nə ilə fərqləndiyini göstərməkdir.

### Əsas hissə / Main Part

Əl-Abbəs bin əl-Əhnəf Bənu Hənifə tayfasına mənsub olub. Şairin doğum tarixi dəqiq məlum deyil. Həyatı haqqında məlumat azdır. Bağdadda var-dövlət içində böyüyüb. Şərab və kef məclislərini ziyarət etdiyinə görə, bəzən onu Əbu Nüvas kimi şairlərlə eyni tutsalar da, şair heç vaxt əxlaq normalarını pozmayıb. Həm xasiyyəti, həm də zərif qəzəlləri ilə cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin sevgisini qazanan İbn əl-Əhnəf həyatını məhəbbətə, yaradıcılığını isə məhəbbət poeziyasına həsr edib. Hicri tarixi ilə 192-ci ildə (m.808-ci il) (bəzi mənbələrə görə, 194-cü il (ابن 3) (الأحف, ۱۳۷۳–۱۹۵۴, ص. 3) vəfat etdiyi ehtimal edilən şairin ölüm ayağında belə şeir dediyi söylənilir. Belə ki, öz nökrəi ilə gəzintiyə çıxan şairin halı yolda pisləşir. Huşunu itirir. Yaxınlıqdakı ağacın budağına qonaraq cəh-cəh vuran quşun səsinə gözünü açan şair:

وَلَقَدْ رَأَى الْفُؤَادَ شَجَى طَائِرٌ يَبْكِي عَلَى فَنِّهِ  
شَقَّهَ مَا شَقَّنِي فَبَكِي كُنَّا يَبْكِي عَلَى سَكْنِهِ

*Öz budağı üçün ağlayan quş ürəyini qayğısını artırdı,*

*Mənə təsir edən ona da təsir etdi və o, ağladı, bizlərdən hər birimiz öz yurdumuz üçün ağlayırıq, – deyir və dərindən nəfəs alıb əbədi olaraq gözlərini yumur.*

Şairin ölüm tarixi fərqli şəkillərdə göstərilə də, ölümü ilə bağlı hekayətlər müxtəlif olsa da, onun son nəfəsində quşun səsinə gözünü açması, şeir deyərək onu öz dərdinə şəriq etməsi faktı bütün mənbələrdə üst-üstə düşür.

Muhamməd ibn Mənsur ibn Ziyad adlı bir tanışının evində Fauzu görüb ona aşiq olan şair hər şeyi unudaraq bu eşqlə yaşayır. Qızdan rədd cavabı alsa da, bu sevdadan əl çəkmir. Özünü Məcnuna, Fauzu Leylaya bənzədən şair nə bu eşqdən, nə də onun verdiyi acılardan usanır. Məhz Fauza həsr etdiyi yuxusuz gecələrdən şikayət, nakam eşq acısı, yalvarış dolu qəzəllərində şairin eşqi Əməvilər dövrü üçün xarakterik olan üzri məhəbbəti xatırladır. Üzri aşıqlar kimi sevgilisinə qovuşa bilməyən əl-Abbəs ömrünün sonuna qədər bu gözəlin adını, ona olan eşqini izhar etməkdən usanmayıb. Qəlbini hər titrəyişini, ürəyinun hər döyüntüsünü qəzəllərində əks etdirən şair öz duyğularını Fauza anlatmağa çalışır, onu anlaması üçün qıza yalvarır. Şair sonradan Fauzun sevgisini qazansa da, aşıqların məhəbbəti nakam qalır. Məktublar vasitəsilə əlaqə saxlayan aşıqlar nadir hallarda görüşməyə nail olurdular. Bu görüşlər zamanı əl-Abbəs da üzri aşıqlar kimi etdiyi söhbətlərin təmizliyinə, davranışının əxlaq normalarına uyğun olmasına çox fikir verirdi. Şair üçün Fauz günəş qədər parlaq, təmiz və müqəddəsdir. O, bu gözəli canlılar arasında ən əlçatmaz varlıq hesab edir:

يا مَنْ يُسْأَلُ عَنْ "فَوْزٍ" وَ صُورَتِهَا  
 كَأَنَّمَا كَانَ فِي الْفِرْدَوْسِ مَسْكَنُهَا  
 إِن كُنْتُ لَمْ تَرَهَا فَأَنْظُرْ إِلَى الْقَمَرِ  
 صَارَتْ إِلَى النَّاسِ لِيَلَيَاتٍ وَالْعَبَرِ  
 لَمْ يَخْلُقِ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا لَهَا شَبِيهَا  
 إِنِّي لِأَحْسِبُهَا لَيْسَتْ مِنَ الْبَشَرِ  
 (ابن الأحنف, ١٣٧٣-١٩٥٤, ص. 1)

*Məndən Fauz və onun surətini soruşan kəs! Əgər onu görməmişənsə aya bax,  
 Sanki onun məskəni cənnət olub, möcüzələr göstərmək və nəsihət vermək üçün insana çevrilib.  
 Allah bu dünyada ona tay olacaq bir kəsi xəlv etməyib, mən onu bəşər övladı hesab etmirəm.*

Bəzən sevgililərin əlaqəsi uzun müddətə kəsilirdi. Bu zaman şairin əzabları artır, qanlı göz yaşları töküldü. Lakin buna baxmayaraq, yenə öz eşqini tərənnüm etməkdə davam edirdi. Öz dövründə “sevənlərin sultanı” hesab olunan zərif sözlü, coşğun təbiətli bu odlu aşiq qəzəllərində öz hisslərini romantik bir şəkildə təsvir etmiş, sevdiyi gözəli dilə-dişə salmamaya, təmiz adını qorumağa çalışdığını gizlətməmişdir. Beləliklə, əl-Abbəsın poeziyası Abbasilər dövründə nadir hadisə kimi qiymətləndirilən üzri poeziyasına yaxınlaşırdı:

إِنِّي وَضَعْتُ الْحُبَّ مَوْضِعَهُ  
 وَإِذَا سُئِلْتُ عَنْ التِّي شَعَفْتُ  
 وَأَخْتَلْتُ جِبْلَةً صَاحِبِ الدُّنْيَا  
 قَلْبِي وَكَلْتُهُمْ إِلَى أُخْرَى  
 مَا زِلْتُ أَكْذِبُهُمْ وَأَكْثَمُهُمْ  
 حَتَّى شَهَرْتُ بِغَيْرِ مَنْ أَهْوَى  
 (ابن الأحنف, ١٣٧٣-١٩٥٤, ص. 3)

*Mən eşqimi öz yerinə qoyaraq, bütün dünyaya qarşı hiylə işlətdim,  
 Əgər qəlbimi öz eşqi ilə cuşa gətirənin kimliyini soruşsalar, onlara başqasını nişan verərəm,  
 Mənim başqasını sevdiyim dillərdə dastan olana qədər onlara yalan danışmaqda davam edərəm.*

Əl-Abbəs bin əl-Əhnəf bəzi şeirlərində öz sevgilisinin daxili aləmini də açıqlamışdır. Belə ki, şairin sevdiyi gözəl dəyişkən təbiətə malikdir. Bəzən o, naz-qəmzəsi ilə həddini aşır, bəzən də öz hərəkətləri ilə təzad yaradır; qaba davranışa, dəyişkən təbiətə malik bu gözəl sanki eşqdən xəbərsizdir. Şair öz ürəyi ilə qızın ürəyini, öz hissləri ilə qızın hisslərini müqayisə edir, qızın onu anlaması üçün eşqin ona çəkirdiklərini onun da çəkməsini arzulayır. Bəzən də altruzim mövqeyindən çıxış edir. Hicran acısını təsvir edərkən özünü sanki iki hissəyə bölür; bu hissələrdən biri əzab çəkir, digəri isə ona acıyır, yəni biri digəri üçün göz yaş tökür.

Fauza olan sevgisində Əməvilər dövrünə aid üzri şairləri xatırladan əl-Abbəsın eşqi o qədər saf və təmiz idi ki, onun başqa sevgililərindən xəbərsiz olan kəs əl-Abbəsı eşq mehrabının ilk ziyarətçisi, aşıqlar karvanının sultanı hesab edərdi. Lakin şairin poeziyası ilə yaxından tanış olduqca bu fikir dəyişir və artıq Abbasilər dövrünün ab-havası özünü göstərir, yəni əgər Əməvilər dövrünün üzri şairləri yalnız bir gözəli vəsf edirdilərsə, əl-Abbəsın yaradıcılığının ikinci mühüm hissəsini Zalum adlı gözələ həsr olunmuş qəzəlləri təşkil edir. Bəzi tədqiqatçıların iddiasına görə, Fauzla Zalum eyni qadındır. Hər iki qızın həyat tərzində oxşarlıqlar tədqiqatçıların belə düşünməsinə əsas vermişdir. Lakin şairin divanının dərinəndən araşdırılması bu fikrin yanlışlığını ortaya çıxartdı, yəni

Fauzla Zalum ayrı-ayrı vaxtlarda şairin ürəyinə hakim kəsilən, bəzən ona hədsiz sevinc bəxş edən, bəzən də iztirablar çəkdirən fərqli gözəllərdir. Onu da qeyd edək ki, Zalumun təsviri zamanı şair daha realist mövqedən çıxış etmiş və onu Fauz qədər ideallaşdırmamışdır.

*Eşq Allahın (c.) bütün qulları arasında o vaxta kimi dövr etdi ki, sonda gəlib onların arasından mənim yanımda dayandı*, – deyən şairi Əbul-Fərəc əl-İsfəhani belə təsvir edib: “Əl-Abbəs Abbasilər dövlətinin zərif qəzəl şairlərindəndir; mədhiyyə və həcv yazmayan, yalnız qəzəl janrında məşhurlaşan zəngin söz ehtiyatına malik, dərin fikirli, kifayət qədər şirin üslubu olan bir şairdir” (الإسفهاني, ۱۹۳۵, ص. 352).

İbn əl-Əhnəfin Abbasilər dövrü şairləri içərisində özünəməxsus yeri olub. Nadir şəxsiyyət kimi qiymətləndirilən bu şair öz müasirlərindən çox fərqlənib. Kef, eyş-ışrət məclislərinin tüğyan etdiyi, şairlərin belə məclisləri təsvir obyektinə çevirdikləri, qazanc xatirinə boğazdan yuxarı mədhiyyələrin yazıldığı bir dövrdə şair ədəbi yaradıcılıqda tutduğu mövqeyinə axıra kimi sadıq qalmış, yalnız məhəbbət qəzəlləri yazmaqla ədəbiyyatda baş verən mövzu və janr rəngarəngliyinə laqeyd yanaşmışdır. Onun qəzəlləri həsrət və vüsal, kədər və sevinc, şikayət və məmnunluq hissləri ilə müşayiət olunur. Belə əsərlərin əksəriyyəti Allaha şikayətlə, gözdən axan yaşla, ürəkdə qübar edən qəmlə, kədərlə başlayır ki, bu da klassik qəsidənin lirik girişinə – nəsibə xas xüsusiyyətdir. Klassik ədəbiyyatda aşıqla məşuqə arasında vasitəçilik edən rəmzi obrazlara, yəni külək (الريح), məktub (المكتوب), göz yaşı (الدمع), gecə (الليل) və s. şairin şeirlərində tez-tez rast gəlinir.

Qeyd etdiyimiz kimi, İbn əl-Əhnəfin yaradıcılığı, əsasən, qəzəllərdən ibarətdir. Bəzən bu cəhət ona nöqsan kimi qiymətləndirilib. Lakin ərəb dilinin və ərəb poetikasının bilicilərindən olan Əbu Osman əl-Cahiz bunu yüksək qabiliyyət və istedad əlaməti kimi qələmə verib: “Əl-Abbəs ibn əl-Əhnəf insanların ən bacarıqlısı, ən poetikidir. Söz və ağıl cəhətdən ən kamildir. Poeziyasını bacardığı qədər bir istiqamətdə yönləndirmiş və bu yoldan qırağa çıxmamışdır, yəni o nə kimisə həcv etmiş, nə də kiməsə mədhiyyə yazmışdır. Biz bütün istəklərini yalnız bir üslubda verərək, bunun öhdəsindən məharətlə gələn və böyük uğur qazanan ikinci başqa şair tanımırıq” (الإسفهاني, ۱۹۳۵, ص. 354).

Digər janrlarda yazmaq üçün qabiliyyətinin olmaması, poetik qabiliyyətinin çatmamasını iddia edərək şairi həcv edənlərə əl-Abbəs özü belə cavab vermişdir:

لحوني في القريض فقلت ألهو و ما مني الهجاء و لا المديح  
(ابن الأحنف, ۱۳۷۳–۱۹۵۴, ص. 72)

*Poeziyada məni məzəmmət edirlər. Odur ki, dedim: sevinin ki, mənim nə mədhiyyəm var, nə də həcvim.*

Divana daxil olan şeirlərin həcmi böyük deyil. 1-47 beyt arasında dəyişir. Burada bir beytdən ibarət şeirlərə, yəni mufradlarla bağlı bir qeyd yerinə düşər. Məlumdur ki, mufradlar bir beytdə gözəl mənə, yəni az sözlə, böyük mənə demək bacarığını əks etdirir. Şairin divanında belə beytlərin sayı çoxdur. Belə beytlərin də əksəriyyəti eşqlə bağlıdır. Ümumiyyətlə, əl-Abbəs eşq, məhəbbət mövzusunun kənar çox az şeir vardır. Eşq, məhəbbət mövzusunun kənar şeirlərdən biri ictimai mənə kəsb edir və maraqlı məzmunu ilə diqqəti cəlb edir:

بمشي الفقير و كل شيء ضده والناس تغلق دونه أبوابها  
وتراه مبغوضاً وليس بمذنب ويرى العداوة لا يرى أسبابها  
حتى الكلاب إذا رأته تروّخ خضعت لديه وحركت أذنانها  
وإذا رأته يوماً فقيراً عابراً نبحت عليه وكثرت أنيابها  
(ابن الأحنف, ۱۳۷۳–۱۹۵۴, ص. 23)

*Kasıb gedir və hər şey ona qarşıdır, insanlar onun üzünə qapılarını bağlayırlar,*

*Görürsən: ona nifrət olunur, günahı yoxdur; ona ədavət var, səbəbi yoxdur.*

*İtlər də sərvət sahibi görərkən ona itaət edib, quyruqlarını bulayırlar,*

*Yol gedən kasıbı görərkən isə ona hürüb dişlərini qıcayırlar.*

Mustafa Şəka bu şeiri ərəb poeziyasında eyni məzmununda yazılan ən təsirli parça adlandırır (شكعة, ۱۹۸۶, ص. 348).

İbn əl-Əhnəfin yazdığı qəzəllər ona böyük şöhrət qazandırır. Onun sorağı xəlifəyə qədər gedib çatır və Harun ər-Rəşidin sarayının qapıları onun üzünə açılır. Çox tezliklə xəlifənin nədimlərindən

birinə çevrilir. Bəzi mənbələrə görə, xəlifənin Azərbaycana etdiyi yürüş zamanı onu müşayiət edənlərdən biri də əl-Abbas olmuşdur. Müğənnilər də şairin əsərlərinə tez-tez müraciət edirdilər. Onlardan biri olan Abbasilər dövrünün görkəmli sənətkarı, müğənni-ədib İbrahim əl-Mausuli, deyilənə görə, Zur-Rimmənin və əl-Abbasın qəzəllərinə bəstələnən nəğmələri xüsusi şövqlə ifa etmişdir. Zur-Rimmənin yaradıcılığında bədəvi həyatının səmimiyyətinin, sadəliyinin dəqiq və canlı təsviri, əl-Abbasın poeziyasında isə oturaq həyatın özəlliklərinin zərif bir üslubla təqdimatı müğənnini cəlb edirdi. O, əl-Abbasın aşağıdakı beytlərini təkrarlamaqdan xüsusi zövq alırdı:

عَنْ النُّومِ، إِنَّ الْهَجَرَ عَنْهُ نَهَانِي  
قَفَا خَيْرَانِي أَيُّهَا الرِّجَالُ  
وَكَيْفَ يَكُونُ النَّوْمُ؟ أَمْ كَيْفَ طَعْمُهُ؟  
صِفَا النَّوْمَ لِي إِنْ كُنْتُمْ تَصِفَانِ  
وَإِنِّي لَمُشْتَاقٌّ إِلَى النَّوْمِ فَأَعْلَمَا  
وَلَا عَهْدَ لِي بِالنَّوْمِ مِنْذُ زَمَانٍ  
(ابن الأحنف, ١٣٧٣-١٩٥٤, ص. 283)

*Siz ikiniz, dayanın və mənə yuxudan xəbər verin! Hicranı onu mənə qadağan edib,  
Yuxu necə olur? Onun dadı necədir? Təsvir edə bilərsinizə mənə yuxunu təsvir edin.  
Bilin ki, mən yuxuya can atsam da, onun nə olduğunu uzun zamandır ki, bilmirəm.*

Burada biz Cahiliyyə poeziyasının ən görkəmli nümayəndəsi İmru'ul-Qeysin müəlləqəsində rast gəldiyimiz "قفا" – siz ikiniz dayanın müraciət formasına rast gəlsək də, ümumilikdə, şairin yaradıcılığında qədim poeziya ünsürləri, qədim bədəvi leksikası çox deyil.

Abbasilər dövrünə aid afif qəzəl nümayəndələri Əməvilər dövründən fərqli olaraq, öz şeirlərində bir yox, bir neçə gözəli vəsf edirdilər. Məsələn, İbn əl-Əhnəf öz qəzəllərində Fauz, Zalum, Nəsrin, Zulfə, Sihr, Xüns və s. kimi parlaq qadın obrazları yaradıb. Həmin qadınlardan ikisi – Fauz və Zalum şairin həyatında xüsusi rol oynayıblar. Məhz bu iki gözəlin vəsf olunduğu əsərlərdə əl-Abbasın qadına verdiyi yüksək qiymət özünü daha aydın göstərir.

Bəzən şair qadınların vəsfı zamanı yaşadığı dövrə uyğun olaraq, hadari qəzələ daha yaxın mövqedən çıxış edib və ideal eşqi yox, içki məclislərindəki müğənni qızlardan bəhs edib. Buna görə də o, bəzən Ömər Rəbiə ilə, bəzən də Əbu Nüvasla müqayisə edilib (Blachère, 1993, s. 172). Lakin belə hallarda da öz prinsiplərinə sonuna qədər sadıq qalmış, yaradıcılığında açıq-saçıqlığa yol verməmişdir. Deməli, əl-Abbas poeziyasında qadın həm real, eyni zamanda əlçatmaz bir varlıq, həm də həyatın bütün gözəlliklərini özündə cəmləşdirən geniş bir anlayış kimi təqdim olunmuşdur. Məsələn, Zaluma həsr etdiyi bir şeirində deyir:

يَا أَيُّهَا السَّائِلُ عَنْ وَصْفِهَا  
لَقَدْ وَصَفْنَا لَوْ بَلَّغْنَاهَا  
إِنَّكَ لَوْ أَبْصَرْتَهَا مَرَّةً  
أَجَلَلْتُهَا أَنْ تَتَمَنَّاهَا  
لَمْ نَذُرْ مَا الدُّنْيَا وَمَا طَيِّبُهَا  
وَحَسْبُهَا حَتَّى رَأَيْنَاهَا  
(ابن الأحنف, ١٣٧٣-١٩٥٤, ص. 288)

*Ey onun vəsfini istəyən, əgər əlimiz ona çatsaydı biz onu vəsf edərdik.  
Əgər onu bircə dəfə görsəydin ona hörmət edib xoş sözlərini bildirərdin.*

*Onu görəndə qədər bizim nə bu dünyadan, nə onun gözəlliklərindən, nə də səfasından xəbərimiz vardı.*

Şairin əsərlərinin dili sadədir. Bu cəhətdən o, hadari qəzəl nümayəndələrini xatırlatsa da, lirikasının məzmunu onu üzri şairlərinə daha çox yaxınlaşdırırdı.

### Nəticə / Conclusion

Abbasilərin birinci dövrünün lirik şairlərindən olan əl-Abbas bin əl-Əhnəfin yaradıcılığını araşdırmaqla belə nəticəyə gəlirik ki, şair saf məhəbbəti tərənnüm edən əsərləri ilə Abbasilər dövrünün nadir şairlərindən hesab olunub. Onun əsərlərinin məzmunu göstərdi ki, onlar Əməvilər dövrünə məxsus üzri qəzəllə Abbasilər dövründə inkişaf edən sarıh (açıq-saçıq) qəzəllər arasında aralıq xarakteri daşıyır. Afif qəzəl adı altında təqdim olunan bu qəzəllər bədəvi ərəblər arasında geniş yayılan üzri poeziyasına xas olan təmizlik, ismət və Hicazda yaranan hadari qəzələ xas olan zəriflik, gözəllik, real təsvirlərlə birləşib yeni bir mənə kəsb etmişdir. Mənbələrə görə, belə bir üslubu yaratmaq əl-Abbasdan nə əvvəl, nə də sonra gələn heç bir şairə qismət olmadı (شكعة, ١٩٨٦, ص. 380).

## Ədəbiyyat / References

- Ayyıldız, E. (2019). El-‘Abbâs B. El-Ahnef: İdealize Edilmiş Ask Temalı Gazellerin Abbâsî Dönemindeki Özgün Bir Temsilcisi. *Uluslararası Bilim, Teknoloji ve Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler Sempozyumu*.
- Blachère, R. (1993). Hârûnû'r-Reşîd'in saray şairlerinden: 'Abbâs İbnü'l-Ahnef. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Ватват, Р.-Д. (1985). *Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хада'ук ас-сихр фи дака'ук аш-ши'р)*. Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы.
- Ибн Кайс, а.-Р. (1997). О науке рифмы и критики поэзии. В *Свод правил персидской поэзии (ал-му'джем фи ма'айир аш'ар ал-'аджам). Часть II*. Москва: Восточная литература.
- Рейснер, М. (1989). *Эволюция классической газели на фарси (X-XIV века)*. Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы.
- ابن الأحنف, أ. (١٣٧٣-١٩٥٤). ديوان. تحقيق: عائكة الخزرجي. القاهرة. ابن قتيبة. (بدون تاريخ). الشعر والشعراء. القاهرة: دار الحديث. ابن منظور. (بدون تاريخ). لسان العرب. المجلد الثامن. بيروت: دار الصادر. ابن منظور. (بدون تاريخ). لسان العرب. المجلد العاشر. بيروت: دار الصادر. الإسفهانى, أ. (١٩٣٥). أخبار العباس بن الأحنف ونسبه. في كتاب الأغاني. المجلد الثامن. القاهرة. الرافعي, م. (٢٠١٣). تاريخ آداب العرب. مصر: الهنداوي. شكعة, م. (١٩٨٦). العباس بن الأحنف. در الشعر و الشعراء في العصر العباسي. بيروت. قدامة بن جعفر, أ. (١٣٠٢). كتاب نقد الشعر. قسطنطينية.

## ТВОРЧЕСТВО АЛЬ-АББАС БИН АЛЬ-АХНАФА И АФИФ ГАЗЕЛЬ

Эльнара Зейналова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: ezeynalova77@gmail.com

**Резюме.** Одним из основных жанров классической литературы также является газель. Этот жанр прошел своеобразный эволюционный процесс, и поэты-классики своими газелями различного содержания создавали его разновидности. В исследованиях существует множество подходов, касающихся темы развития газели как жанра. В арабской литературе лирические произведения, повествующие о женщине и любви к женщине, преподносились как газель, насиб и ташбиб. В период Омейядов газели делились на две основные ветви – газели узри и хадари. Во времена Аббасидов оба вида газелей не исчезли полностью из поэзии, в творчестве поэтов новой эпохи они проявляли себя в разных формах. Так, духу времени больше соответствовала газель хадари, повествующая о блаженстве, пиршестве и любовных похождениях, но в этот период встречались поэтические образцы, прославляющие искреннюю любовь. В статье рассматривается творчество аль-Аббаса бин аль-Ахнафа, одного из поэтов, писавших произведения подобного содержания.

**Ключевые слова:** аль-Аббас бин аль-Ахнаф, узритская газель, газель афиф, газель хадари, ташбиб